

Anna Alsztyniuk
Wydział Filologiczny
Uniwersytet w Białymstoku

STRESZCZENIE

rozprawy doktorskiej

"Праблема аўтабіяграфізму ў творчасці Янкі Брыля"

("Problem autobiografizmu w twórczości Janki Bryła")

Twórczość Janki Bryła (1917–2006) ze względu na jego uznany dorobek literacki oraz nieprzemijające znaczenie w nowszych dziejach literatury oraz kultury białoruskiej zasługuje na szczególną uwagę, a w Polsce tym bardziej, bowiem swoją biografią i twórczością wpisał się on na trwale w białorusko-polskie związki kulturalne i literackie. Życiowy los pisarza na zawsze ściśle się związał z Polską i polską tradycją kulturową. Dzieciństwo J. Bryła upłynęło bowiem na ziemiach, które w wyniku traktatu ryskiego z 1921 roku weszły w skład II Rzeczypospolitej. Równie istotnymi dla twórczości pisarza momentami jego biografii była jego służba w wojsku polskim, walka w obronie Oksywia w 1939 roku, a także późniejsze intensywne kontakty z polskim środowiskiem literackim.

Znajomość języka polskiego i zamiłowanie do lektury polskich klasyków znalazło odzwierciedlenie w twórczości J. Bryła. Integralną część jego twórczości stanowią przekłady z literatury polskiej (tłumaczenia utworów m. in. Marii Konopnickiej, Bolesława Prusa, Tadeusza Różewicza, Leona Kruczkowskiego i innych). Polska tematyka wciąż pojawia się we wspomnieniach i innych wypowiedziach o Polsce, jej kulturze i literaturze, wieloletnich osobistych kontaktach z polskimi pisarzami i tłumaczami. Jest ona także obecna w formie reminiscencji i ulotnych motywów w wielu opowiadaniach, opowieściach i krótkich utworach prozatorskich.

W Polsce wydano w przekładzie kilka tomów prozy J. Bryła, chociaż część jego znakomitych rzeczy pozostaje dla polskiego czytelnika wciąż zupełnie nieznaną lub znaną jedynie dla specjalistów.

W dotychczasowych białoruskich, a tym bardziej polskich badaniach naukowych dotyczących twórczości J. Bryła niewątpliwie brakuje pogłębionej analizy zaproponowanych w rozprawie problemów. Istniejące natomiast opracowania, artykuły i przyczynki stanowią dla nas oczywiście niezbędną wstępną bazę dla poszerzonej własnej interpretacji wskazanych

zagadnień. Przedmiotem analizy rozprawy pod tytułem "Праблема аўтабіяграфізму ў творчасці Янкі Брыля" ("Problem autobiografizmu w twórczości Janki Bryła") są biograficzne determinanty dzieł tego wybitnego pisarza, klasyka literatury białoruskiej, eseisty i tłumacza. Zasadniczym celem rozprawy jest zatem prześledzenie bogatej, zwłaszcza z pierwszego okresu życia, biografii J. Bryła i zestawienie jej z jego twórczością literacką, gdyż, jak się okazało, doświadczenie życiowe stało się dla pisarza podstawowym tworzywem literackim. Ponieważ jednak autobiografizm przenika prawie całą jego twórczość, nie jest możliwe przeanalizowanie całokształtu danego zagadnienia w ramach tej jednej pracy. Z tego więc względu naszą uwagę w rozprawie poświęcamy analizie tych utworów, w których najpełniej wyraża się proces kształtowania bohatera autobiograficznego. Rozprawa doktorska składa się ze wstępu, trzech rozdziałów, zakończenia i bibliografii.

We Wstępie zarysowany został ogólny obraz białoruskiej literatury autobiograficznej z uwzględnieniem w nim pozycji i roli Janki Bryła. Autobiografizm w pracy jest rozumiany jako właściwość metody twórczej, jako ujęcie, forma twórczej wypowiedzi, która polega na przedstawianiu w dziele literackim faktów zaczerpniętych z życia autora, jego myśli, uczuć i przekonań. Może on przejawiać się w utworze w różny sposób, m. in. w zgodności przedstawionych zdarzeń i postaci z posiadaną wiedzą czytelnika o biografii autora, przynależności narratora bądź bohatera do tego samego pokolenia, sposobie narracji. Niestety, niemal do drugiej połowy lat pięćdziesiątych literatura białoruska ze znanych powodów społeczno-politycznych i ideowych nie mogła w zasadzie zwracać się w twórczości do osobistych doświadczeń, do preferowania indywidualnego światopoglądu. Znamieniem przemian, które nastąpiły po tzw. "odwilży", był zwrot pisarzy do wypowiedzi autobiograficznych. Zwrot J. Bryła w połowie lat sześćdziesiątych do autobiografizmu był więc wyraźną oznaką nadchodzenia nowego ducha czasu. Nie bez podstaw J. Brył dziś jest uznawany za prekursora lirycznej prozy białoruskiej.

W oparciu o dotychczasowe badania wyznaczone zostały najważniejsze etapy życia i twórczości pisarza. Dokonano także przeglądu najważniejszych prac naukowo-krytycznych z danego zakresu literatury, przede wszystkim prac Julii Kane, Wodzimierza Kalesnika, Sierafima Andrajuka, Olgi Nikiforowej, Rusłana Kozłowskiiego, Floriania Nieuważnego i in.

Zasadniczą wiedzę o twórczości Janki Bryła daje praca W. Kalesnika. W monografii "Janka Brył. Szkic życia i twórczości" krytyk dokonuje głębokiej analizy życiowego i twórczego losu swego przyjaciela. Szczególną uwagę na specyfikę lirycznej prozy J. Bryła W. Kalesnik zwrócił w jednym z podstawowych rozdziałów pracy pod tytułem "Wszystko, co ludzkie. Literackie portrety, artykuły, szkice".

Szereg artykułów poświęcił J. Bryłowi S. Andrajuk. We wstępie do jednego ze zbiorów J. Bryła krytyk wyłożył swój pogląd na rolę liryzmu i autobiografizmu w dorobku twórczym prozaika. To on jako jeden z pierwszych zauważył, że pisarz nie tylko opisuje konkretne fakty, ale mówi najczęściej o wrażeniach, które one wywołują w nim.

Od dłuższego czasu zajmuje się twórczością J. Bryła przedstawicielka młodszego pokolenia białoruskich literaturoznawców Olga Nikiforowa. Jest ona autorką kompetentnego dużego rozdziału o jego twórczości zamieszczonym w tzw. akademickiej (wydanej przez Instytut Literatury Akademii Nauk Białorusi) "Historii białoruskiej literatury XX wieku", która ukazała się w 2001 roku. Zwraca ona m. in. uwagę na sposób wykorzystania w utworach autobiograficznego materiału, na kompozycję utworów. W innych artykułach O. Nikiforowa analizuje twórczość J. Bryła pod kątem związków z kulturą rosyjską i polską.

Krótkie, zwięzłe formy prozatorskie, nazywane w literaturoznawstwie białoruskim miniaturami poetyckimi, miniaturami prozatorskimi stały się przedmiotem dociekań R. Kozłowskiego. W swojej rozprawie "Białoruska prozaiczna miniatura XX wieku" krytyk bada ewolucję jednego z najbardziej interesujących w literaturze białoruskiej minionego stulecia gatunku, celnie mówi o miejscu i roli poszczególnych pisarzy w procesie jego kształtowania. Szczególną uwagę w innych artykułach R. Kozłowski zwraca także na znaczenie i specyfikę miniatur poetyckich J. Bryła.

W naszej pracy zwracamy uwagę na polską recepcję twórczości J. Bryła. Jednym z pierwszych czołowych tłumaczy oraz badaczy twórczości białoruskiego pisarza był Florian Nieuważny. W wielu swoich artykułach i recenzjach pisał przede wszystkim o związkach J. Bryła z Polską, podkreślając szczególną rolę w jego utworach Bryłowskiego autobiografizmu. Ponadto o twórczości autora "Ptaków i gniazd" pisali Nadzieja Panasiuk, Irena Rudziewicz, Wanda Supa i inni.

W rozdziale pierwszym pt. "Дзяцінства ў творчасці Янкі Брыля: адметнасці выяўлення аўтарскага <я>" ("Dzieciństwo w twórczości Janki Bryła: sposób przedstawienia autorskiego <ja>") podjęto próbę wykazania, w jaki sposób autobiografizm przejawia się w opowieściach "Сіročы хлеб" („Sierocy chleb”, 1942–1956), "У сям’і" ("W rodzinie", 1943–1955), "Золак, убачаны здалёк" („Świt ujrzany z daleka”, 1978) oraz w powieści "Ніжня Байдуны" („Bajdy Dolne”, 1975).

W trzech pierwszych podrozdziałach zwracamy uwagę na czynniki wywierające wpływ na poszczególne etapy formowania się charakteru młodego człowieka, to w jaki sposób przedstawia je autor. Podkreślamy szczególnie te momenty z życia jego bohaterów lirycznych, które są związane autobiograficznie z latami spędzonymi na terytorium

Zachodniej Białorusi samego pisarza. Okres dzieciństwa i lata wczesnej młodości, jak pokazuje to J. Bryl, stają się pretekstem do rozważań na temat roli matki, mieszkańców wsi, szkoły i nauczycieli, wreszcie pierwszych prób literackich.

W czwartym zaś podrozdziale mówimy o tym, że w swoich utworach pisarz przedstawia obrazy dzieci, które pod wpływem trudnych doświadczeń osobistych i społecznych zyskują psychologiczną dojrzałość. Zwracamy również uwagę na fakt, że w powieści „Świt ujrzany z daleka” pisarz opowiada o swoim dzieciństwie, przedstawiając wydarzenia dwupłaszczyznowo – poprzez świadomość dorosłego narratora oraz naocznego świadka dawnych zdarzeń, kilkuletniego chłopca. Wśród metod kreacji bohaterów ważną rolę w charakterystyce tych postaci odgrywa ich typowość.

W rozdziale drugim zatytułowanym "Раман Янкі Брыля "Птушкі і гнёзды": спецыфіка вобразнай сістэмы" ("Powieść <Ptaki i gniazda>: specyficzność systemu obrazowania") analizowana jest pod względem gatunkowo-stylistycznym i tematycznym powieść liryczna – jedyna w dotychczasowej literaturze białoruskiej – "Птушкі і гнёзды" ("Ptaki i gniazda", 1964). W niej pisarz sięga do wspomnień wojennych: służby w wojsku polskim i uczestnictwa w obronie Gdyni w 1939 roku. W tym jego swoistym opus magnum J. Bryl opowiada również o latach dziecięcych i wczesnej młodości, o wkraczaniu w dojrzałe życie i pierwszych doświadczeniach literackich głównego bohatera – Alesia Runiewicza. W pierwszym podrozdziale uwagę skupiono na roli liryzmu, sposobie przedstawienia bohaterów. Podkreślamy również, że J. Bryla interesuje nie chronologiczny zapis wydarzeń, lecz sam człowiek, zagmatwany psychologicznie, nie liniowy proces jego rozwoju, zdobywania samowiedzy, że celem pisarza jest próba odtworzenia właśnie stopniowego rozwoju osobowości, stanów ducha głównego bohatera.

W drugim podrozdziale analizujemy z punktu widzenia ważkości pierwiastków autobiograficznych obecność polskiej tematyki w powieści "Ptaki i gniazda". Zaś w ostatnim podrozdziale drugiego rozdziału rozprawy podjęliśmy się analizy porównawczej powieści "Ptaki i gniazda" i dramatu Leona Kruczkowskiego „Niemcy”. Oba te utwory wniosły w swoim czasie nowe postrzeżenie tzw. "problemu niemieckiego". W rozdziale tym zwracamy uwagę na ujęcie przez L. Kruczkowskiego i J. Bryla tematu faszyzmu, psychologii hitlerowca, a także „zwyyczajnego” niemieckiego obywatela.

Rozdział trzeci pt. "Лірычная мініяцюра Янкі Брыля: жанрава-тэматычная своеасаблівасць" ("Poetyckie miniatury Janki Bryla: swoistość gatunkowo-tematyczna") poświęcony został analizie krótkich utworów prozatorskich (miniatur prozatorskich, miniatur poetyckich), które uprawiał pisarz w ostatnich czterdziestu latach życia, jeśli nie w ciągu

całego okresu twórczości. Podkreśla się również znaczenie osobistych przeżyć J. Bryła na kształtowanie się jego jako pisarza oraz na sposoby wykorzystania tych przeżyć w prozie lirycznej.

W pierwszym podrozdziale przeanalizowano liryczne miniatury poświęcone tematyce przyrody i zwrócono uwagę na sposób opisanie otaczającego pisarza świata przyrodniczego, na odzwierciedlenie relacji natura – człowiek. Podkreślono również, że J. Bryl pisał nie tylko o bliskich mu miejscach, ale też o krajach odległych, które niejednokrotnie miał sposobność poznać.

Drugi podrozdział poświęcony jest analizie lirycznych notatek, zapisków, w których autor "Ptaków i gniazd" ciągle powraca do świata dziecka szukając w nim jakiejś uniwersalnej, nieprzemijającej prawdy o człowieku w ogóle. Notatki te ujawniają głębokie rozumienie przez pisarza psychiki dziecka, dostrzeganie jego „małych” problemów.

Trzeci podrozdział poświęcony jest wciąż aktualnie bolesnym problemom języka ojczystego. Problem ten powiązany z autobiografizmem odsłania w małej prozie J. Bryła niezmiernie uciążliwe dla samego pisarza oraz obywatela tego państwa i bardzo trudne do zaakceptowania wykorzenianie języka białoruskiego z przestrzeni społecznej.

W czwartym natomiast podrozdziale przedstawiamy rozważania, refleksje, poglądy J. Bryła o twórczości literackiej jako takiej. W lirycznych notatkach J. Bryl dzieli się z czytelnikami swoim spojrzeniem na literaturę piękną, kreśli portrety szeregu pisarzy i poetów, pisze o tym, jaką rolę odegrał ten lub inny twórca w jego życiu. W wielu miniaturach J. Bryl nawiązuje do osoby i twórczości swego życiowego i literackiego nauczyciela – Lwa Tołstoja, z którego twórczością zapoznał się już we wczesnych latach młodości. Ubogacony wieloletnim doświadczeniem pisarskim, własnymi przemyśleniami oraz filozoficzno-egzystencjalistycznymi refleksjami pisze J. Bryl nie tylko o pisarzach białoruskich, m. in. o Włodzimierzu Kalesniku, Alesiu Adamowiczu, Michale Stralcowie, ale także o procesie powstawania swoich utworów i w ogóle o psychologii twórczości.

Z biegiem lat w krótkich utworach poetyckich J. Bryła coraz częściej, widać to wyraźnie, pojawia się temat przemijania i śmierci. Temat ten staje się przedmiotem analizy w piątym podrozdziale. Podkreślamy w nim, że śmierć była, co wynika z jego notatek, dla pisarza nieodłączną częścią ludzkiej egzystencji, ale starzenie się własnego ciała, o czym pisze tu i tam w swoich miniaturach, było dla niego czymś trudnym do przyjęcia, jakkolwiek w jego lirycznej prozie do końca dominują afirmacja życia i pragnienie twórczości.

Autobiografizm twórczości J. Bryła bierze swój początek w doświadczeniu życiowym, które jest jednocześnie udziałem całego jego pokolenia. Przeprowadzone analizy i

interpretacje dotyczące ewolucji twórczości J. Bryła pod tym kątem pozwalają określić cechy indywidualnego stylu pisarza, specyfikę gatunkową omawianych utworów. Dochodzimy do wniosku, że autobiografizm analizowanych utworów dotyczy elementów świata przedstawionego, warstwy zdarzeniowej, a także sfery wewnętrznej – bardzo cennych dla wielkiego pisarza uczuć, doznań, myśli i emocji bohatera. J. Bryl postrzegał człowieka jako jednostkę samą w sobie wartościową, która próbuje odkryć i zrozumieć tajemnice własnej egzystencji. Stąd też fabuła w jego utworach pełni funkcję na ogół drugorzędą wobec głównego celu, jakim jest przedstawienie świata wewnętrznego bohatera. W swoich utworach, powieści, opowieściach i opowiadaniach, a także miniaturach lirycznych, pisarz opiera się na materiale wspomnieniowym, poddając go jednakże modyfikacji: wprowadza elementy fikcji literackiej, narusza chronologię wydarzeń, podkreśla wagę pewnych epizodów, korzysta z porte-parole.

Podkreślamy również, że J. Bryl czerpał inspiracje z twórczości zarówno rosyjskich klasyków (Lew Tolstoj, Antoni Czechow, Mikołaj Gogol), jak i polskich pisarzy (m. in. Bolesław Prus, Stefan Żeromski, Leon Kruczkowski).

W rozprawie mówimy także o tym, że przywoływanie obrazów pamięci, nieustanne jakby powtarzanie pewnych wątków i motywów stwarzało autorowi "Ptaków i gniazd" niepowtarzalną możliwość na przeprowadzenie swoistej reinterpretacji własnego życia, na dokonanie analizy własnego losu – aby, podnosząc jednostkowe życie i los do uogólnionego życia i losu swojego pokolenia, przekazać to doświadczenie następnym pokoleniom ku pokrzepieniu serc i ku pamięci. Analizując utwory J. Bryła obcujemy więc nie tylko z narratorem i bohaterami, ale i z realnym człowiekiem, który stoi za literacką konstrukcją utworu. Czytelnik nie poznaje jednak pisarza jako człowieka, ale jako bohatera literackiego.

Zwracamy wreszcie także uwagę na ewolucję gatunku prozopoetyckiej miniatury: pisarz zaczyna od ulotnych zapisów swoich obserwacji, refleksji i przemyśleń dotyczących życia codziennego i stopniowo zagłębia się w problematykę ogólnoludzką – twórczości, przemijania czasu, śmierci, przeznaczenia.

Poczynione w niniejszej pracy ustalenia mogą stać się punktem wyjścia do dalszych badań twórczości Janki Bryła.

Anna Abotyńska